

Makale Türü: Araştırma

Geliş Tarihi: 28.09.2020

Kabul Tarihi: 02.10.2020

ALTIN ORDA TARİHİNE DAİR ÇİN KAYNAKLARI ÜZERİNE BAZI DEĞERLENDİRMELER

Doç. Dr. Kürşat YILDIRIM*

Öz

Bilindiği gibi Altın Orda tarihi hakkında bilgi edinebileceğimiz bazı Çin kaynakları vardır. Bununla birlikte ayrıntılı, düzenli ve hatta bazen anlaşılır olmayan bu kayıtların mahiyetini iyi anlamak, tutulma gayelerine vakıf olmak lazımdır. Elimizdeki az ve dağınık yazılar tarihiye başka bir tercih bırakmaktadır. Sadece Yuan Shi gibi hanedan tarihleri veya elçi raporları gibi Çin kaynaklarına dayanarak genel hatlarıyla da olsa bir Altın Orda tarihi yazmak ise imkânsızdır. Yuan İmparatorluğu'nda görev yapmış memurların mezar taşlarından da küçük ayrıntıları öğrenmemiz mümkündür. Makalemizde bu konuda bazı değerlendirmeler yapacağız.

Anahtar kelimeler: Altın Orda, Çin Kaynakları, Kayıtlar, Tarih Yazımı.

Some Evaluations On Chinese Sources On The History Of Golden Horde

Abstract

As is known, there are some Chinese sources that we can learn about the history of the Golden Horde. However, it is necessary to understand the nature of these detailed, regular and sometimes even incomprehensible records, and to be familiar with the purposes of keeping them. There are the few and scattered writings and historians don't have many choices to write a history. It is impossible to write a history of the Golden Horde based on Chinese sources only, albeit in general terms. We will make some evaluations on this issue in our article.

Keywords: Golden Horde, Chinese Sources, Records, Historiography.

Altın Orda tarihinin kaynaklarından bazılarının Çince olduğu bilinmektedir. Buna karşılık şu ana kadar ulaşılan çok az, dağınık ve hatta bazen ilgisiz olan bu kaynaklar, bir tarihçi için yetersizdir. Bu bakımdan Altın Orda tarihi ile ilişkilendirilebilecek kaynakların mahiyetini doğru anlamak lazım-

* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, kursatyildirimtr@yahoo.com, ORCID ID: 0000-0002-8418-6871.

dır. Çin'deki Moğol İmparatorluğu olan Yuan dönemi kaynakları, Altın Orda ve coğrafyasına dair elimizdeki esas kayıtlardır. 1368'de etnik Çinli hanedan tarafından kurulan Ming İmparatorluğu kaynakları Çin'in uzak bölgeleri ve Altın Orda'nın hâkimiyet sahaları ile ilgili susmaktadır. Moğol İmparatorluğu'nun belli bir dönemine kadar görülen kayıtlar ise doğu ve batı olmak üzere iki uçtaki iki "ulus" arasındaki ilişkilerle ilgilidir. Yuan kayıtları, imparatorluğun Kubilay'ın eline geçişine kadarki dönemde merkez ulus ile Cuci ulusu arasındaki ilişkilerden ise pek bahsetmemektedir. Yine Altın Orda Devleti'nin yapısı, coğrafyası, hükmettiği halklar gibi hususlarda çok az bilgi bulunmaktadır.

En küçük ayrıntıları dahi kaydetme geleneğine sahip olan Çinlilerin bu kadar büyük bir siyasi hâkimiyet hakkında sessiz kalmalarının elbette makul sebepleri vardır: i) Öncelikle coğrafya çok uzaktır. Çin kaynakları genelde Çin'e hükmeden gücün sınırlarından, etrafta olup bitenlerden haber vermiştir, tarih boyunca uzak coğrafyalara dair kayıtlar daima çok sınırlı ve muğlak kalmıştır. Mesela Çin'de tarih yazarlar, Osmanlı Devleti'nin bir cihan devleti olduğu zamanlarda dahi kalem oynatmazlar. ii) Yuan İmparatorluğu'ndaki Çinli tarihçilerin, uzaklardaki Çinli olmayanlarla ilgili kayıtlarında karışıklıklar, noksanlıklar ve hatalar vardır. Bu ise olaylar ve kişiler arasında bağlantıları, devamlılığı kurmayı zorlaştırmakta, bilhassa hanedan tarihlerindeki gibi düzenli, önceki kaydın üstüne ekleyerek yapılan bir tarih yazımının önüne geçmiş, işte bu yüzden kayıtlar oldukça dağınık, birbiriyle ilgisiz kalmıştır. iii) Bir diğer sebep ise tamamen siyasidir. Batu'nun 1255'te ölümünden sonra Moğol İmparatorluğu merkezi ile Altın Orda arasındaki ilişkiler geriledi. Büyük Han Möngke'nin derhal Batu'nun yerine atadığı iki han ardı ardına öldü. Merkez ulus, anası Harezmsah prensesi olması sebebiyle Berke'ye olumlu bakmıyordu. Berke Möngke'ye rağmen 1257'de tahta çıktı. Büyük Moğol Hanı Möngke'nin 1259'da ölümünden sonra Kubilay ile Arık Böke arasında taht mücadelesi başladı. Altın Orda Hanı Berke bu süreçte Arık Böke'yi destekledi. Daha sonra mücadeleden galip çıkarak han olan Kubilay, Altın Orda ile bağlarını kopardı. Kubilay'dan sonra Cuci ulusu hakkındaki kayıt ve bilgiler tırpanlandı, hatta Kubilay'ın Berke'ye olan kızgınlığından olsa gerek hanedan tarihindeki imparatorluk şeceresinde ve Cuci ulusu hanlarının biyografilerinde Berke'nin adı dahi yer almadı. Yine Kubilay'ın han olmasıyla 1260 yılında dağıtılan ödüllerden bahseden Yuan Shi'daki kayıta ise Cuci ulusundan kimsenin adı zikredilmemektedir.¹ Siyaseten meydana gelen kopukluğun bir başka önemli sebebi ise Berke'nin Müslüman olması, Moğolistan'daki büyük kağanlıktan bağımsız hareket etmeye başlaması, kendi adına sikke bastırmasıdır. İslam kaynaklarındaki bazı ifadelerle göre Kubilay'ın Çin'de Müslümanların sünnet olmalarını ve kurban kesmelerini yasaklayarak baskı uygulaması² da hanı ve ahalisi Müslüman olan Altın Orda ile Yuan arasındaki ilişkilerin

¹ Yuan Shi, Zhonghua Shuju, Beijing 1997, s. 68-69.

² Christopher P. Atwood, "Validation by Holiness or Sovereignty: Religious Toleration as Political Theology in the Mongol World Empire of the Thirteenth Century", *The International History Review*,

gitgide kötüleşmesine sebep olmuş olmalıdır. Bununla beraber bu dinî sebebe çok büyük bir pay vermemek gerekir kanaatindeyim.

Altın Orda tarihine dair Çin kaynakları az olsa da elbette ki bazı dikkate değer kayıtlar mevcuttur. Bunlardan ilki ve en önemlisi, Çin'deki Moğol Yuan Sülalesi'nin tarihi olan Yuan Shi (元史)'dir. Bu kaynakta Cuci ulusuna dair dağınık bilgiler, artık Cuci ulusuna düşman olan Kubilay'a kadarki Moğol İmparatorları Cengiz, Ögedey, Güyük ve Möngke hakkında imparator kayıtlarının (benji 本紀) yer aldığı ilk üç ciltte bulunabilir. Kaynağın "coğrafya" (地理) gibi kısımlarında küçük birkaç kayıt bulunur. Mesela 63. ciltte, Kıpçak, Harezmi, Alan, Cend, Bulgar, Rus topraklarıyla ilgili çok az, esasen yer adı olmak üzere bilgilere rastlanır. Bu kaynakta Cuci, Sübedey ve Moğol hanedanına ve devletine mensup önde gelen kişilerin biyografilerinin (liechuan 列傳) kaydedildiği kısımlar önemlidir. Bir sonraki kaynak Xin Yuan Shi (新元史) yani, "Yeni Yuan Tarihi"dir. Yuan Shi'daki ilgili bilgiler burada tekrarlanmakla birlikte imparator kayıtları ve biyografiler daha ayrıntılıdır. Yeni Yuan Tarihi, Yuan Tarihi'ndeki noksanlıkları gidermek ve yanlışlıkları düzeltmek üzere 1921 yılında ana kaynaklara, belgelere dayanarak tamamlanmış olsa da çoğu kez bir ana kaynak olarak kabul edilmemektedir. Nihayetinde bu hanedan tarihindeki kayıtlar, bir Altın Orda tarihi yazmaya kifayet edecek kadar değildir. Söz konusu olan, metinlerdeki kısa kayıtlar, bazı ayrıntılardır. Mesela Batu'nun biyografisi dahi yoktur. Hanedan tarihlerinden sonra Kubilay'a kadarki dönemden bahseden Zhili Huozhou Zhi (直隸霍州志), Zhongxiu Miao Xuebei (重修廟學碑), Haowen Zhonggong Linchuan Wenji (郝文忠公陵川文集), Ju An Ji (架菴集) gibi yerel tarih kayıtları, yazıt külliyatları, coğrafya kitapları ve özel tarihler diğer ana kaynaklarımızdandır. Bunların her biri ayrı bir makale konusudur.

Çin kaynaklarında Cuci ve evladının imparatorluktaki konumlarıyla ilgili bazı bilgiler vardır. Yuan Shi'da batıda ilerleyen Cuci nesli prensler, xidao zhuwang (西道諸王; "batı kanadı beyleri") olarak kaydedilmektedir.³ Bazen ise xibei zhuwang (西北諸王; "kuzeybatı beyleri") ifadesi geçmektedir. Zhongxiu Miao Xuebei (重修廟學碑) adlı kaynakta yer alan 1254 yılına ait bir yazıtta Cuci, zhengong (震宮) olarak adlandırılmaktadır⁴ ki Türkçeye "veliaht prens" olarak tercüme edilebilir. Nihayetinde Cuci'nin kardeşleri arasında üstün bir konuma sahip olduğu bilinmektedir.

Çin kaynaklarında Cuci ulusuyla ilgili kayıtlar, genel olarak Kıpçak bozkırlarıyla ilgilidir. Altın Orda'ya, devlet ve siyaset tarihine dair ayrıntılı bilgiler yoktur. Bununla birlikte Cuci ulusunun Çin'de yeni ele geçirilen topraklardaki payları ile bunların idaresi üzerine kayıtlar, belki de Çin kaynaklarında Altın Orda ile ilgili en ayrıntılı bilgilerdir. Çin'deki Moğol İmparatorluğu'nun hanedan tarihi olan Yuan Shi'daki ilk kayıtlara göre Büyük Han, Çin'de Shanxi'de-

Cilt: XXVI, Sayı: 2, 2004, s. 251; Qiu Yihao, "Independent Ruler, Indefinable Role Understanding the History of the Golden Horde from the Perspectives of the Yuan Dynasty", *Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée*, Sayı: 143, 2018, s. 39.

³ Yuan Shi, s. 36: "Azhiji (阿只吉), xidao zhuwang (西道諸王)ları topladı".

⁴ Ma Ge, "Zhongxiu Miao Xuebei", *Quan Yuan Wen*, C. II, 1998, s. 236'dan aktaran Qiu, a.g.e., s. 31.

ki Cuci ulusu mülkü olan Pingyang'a 1229 yılında Saidianchi Zhangsiding'i (賽典赤瞻思丁; Seyyid Ajall Şams el-Din) darüyaçı olarak atadı.⁵ 1238 yılında ise Ögedey, Gucheng (鼓城) şehrini Zhending (真定)'den ayırıp Cuci ulusuna verdi. Batu, Zhending'de 10.000 hane aldı ve oradaki mülkünün idaresi için junmin wanhu fu (軍民萬戶府; "Askerlerin ve Tümen Hanenin İdaresi") adlı bir idare kurdu.⁶ 1236'da Jin İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Ögedey bu devletin topraklarını ailesine pay etmiş ve Cuci ulusunun başı olarak Batu, Pingyang Lu (平陽路)'da 41.302 hane almıştı.⁷ Yine Yuan Shi'daki açık kayda göre Cuci ulusu Çin'de bizatihi işgal edip edindiği paylara da sahipti. Batu 1227'de Shazhou (沙州)'yu ele geçirerek mülk edindi.⁸ 1251 yılına ait bir kayda göre ise Batu, Çin'deki bazı haklarından feragat etti ve buna göre oradan Cuci ulusuna giden yıllık gelir azaldı.⁹

Çinli bilim adamı Qiu Yihao, Moğol İmparatorluğu'nda üst mevkilere gelen bazı kişilerin mezar kitabelerini inceleyerek, Çin'deki Cuci mülkleri üzerine bazı kayıtları çıkarmıştır. Buna göre Yuan İmparatorluğu'nda görev yapmış Tong Shu'nun (同恕; 1254-1331) Ju An Ji (槩菴集) adlı eserinde yer alan Zhongshu Zuoyou Silangzhong Li Gong Xin Qianbiao (中書左右司郎中李公新阡表; "Merkez Sekreterliği Sağ ve Sol Silangzhong'u General Li'nin Yeni Yazıtı") adlı yazıtta göre Ögedey'in eski "bitikçi"si Hu Tianlu, 1231 yılında Cuci'nin Çin'deki mülklerinin idaresi için görevlendirilmişti. Zhili Huozhou Zhi (直隸霍州志) adlı Çin kaynağının XXV. cildinde yer alan Batu'ya ait bir buyruğa göre ise onun temsilcileri emirleri uygulamadan önce 1237 yılında Büyük Han'ın temsilcileri Taraqudai ve Hu Tianlu ile bir araya gelip danışmışlardı. "Su Efendi'nin Mezar Kitabesi"nde kaydedilenlere göre Batu'ya hizmet eden Bay Su, Cuci mülkü Pingyang'daki çeşitli zanaatkârların başına darüyaçı olarak atandı. Gelirleri Batu'nun merkezine göndermekle görevliydi. Haowen Zhonggong Linchuan Wenji'de Büyük Han Mönge'ye 1255 yılında gönderilen bir şikâyet tezkeresi yer almaktadır. Şikâyete göre Batu, Pingyang'daki mülkü Cuci prensleri arasında tekrar pay etmiş, tüm akrabalarına doğrudan vergi alma izni vermiş, Çinli tebaaya yıllık vergiyi özellikle altın olarak vermelerini emrederek onları zor duruma düşürmüştü. Yine aynı kaynakta kaydedildiğine göre Kubilay'ın danışmanları Çin ile İran arasındaki bağın "Batı Toprakları'ndaki Yabancılar" (xiyu zhu hu 西域諸胡) tarafından, yani aslında Berke ve taraftarları tarafından kesilmesinden endişe ediyorlardı.¹⁰ İki taraf arasındaki düşmanlık neticesini vermişti ve böylece Kubilay batıdaki ulus ile bağlarını büyük ölçüde koparmıştı. Kubilay 1288'de, Pingyang'daki Altın Orda payını idare eden kurumun statüsünü değiştirip, ödeme yapmayı tamamen kesti.¹¹ Böylece yeni

⁵ Yuan Shi, s. 3063.

⁶ Yuan Shi, s. 1358, 2414.

⁷ Yuan Shi, s. 2414.

⁸ Yuan Shi, s. 1450.

⁹ Yuan Shi, s. 47.

¹⁰ Yihao, a.g.e., s. 35-36, 38-39.

¹¹ Yuan Shi, s. 311.

bir kaynak keşfedilmedikçe bu tarihlerden sonra, birkaç küçük kayıt dışında, Altın Orda tarihi için önem arz eden bir belgeden söz etmek zordur.

Son olarak Altın Orda'ya dair kaynakların, “devlet tarihi” bakımından pek kullanılabilir olmadığını söylemek lazımdır. Birkaç kayıt dışında verilen bilgiler genelde Kıpçak bozkırlarıyla alakalıdır. Üstelik Altın Orda siyasi hâkimiyeti şekillenmeden önceki doğudaki boylarla ilgili Yuan Shi'daki ve hatta Cengiz devri boylarıyla ilgili Song, Liao, Jin hanedanlıklarının çeşitli kayıtlarını da Altın Orda'nın tarih kaynaklarına dahil etme eğilimi vardır. Güney Song elçileri tarafından yazılan ve kimilerince “*Altın Orda tarihi materyalleri*” arasında sayılıp çeşitli dillere çevrilen ve Cengiz Moğolları dönemine dair Heida Shilue,¹² Yelü Chucai'nın Xi You Lu¹³ gibi kaynakların aslında Altın Orda ile bir ilgisi yoktur. Timurlular devrine ait Chen Cheng'in elçilik raporu gibi metinlerin Altın Orda'dan Semerkand gibi büyük ticaret merkezlerine gelen mallar hakkında fikir verebileceği düşüncesi,¹⁴ bu tür çok kısa kayıtları Altın Orda tarihinin ana kaynakları yapmaya yetmemektedir. Eğer Altın Orda tarihine dair yeni ayrıntılar ortaya çıkarılmak ve mümkünse yeni yorumlar yapılmak isteniyorsa Altın Orda'nın Yuan İmparatorluğu'ndaki mülkleriyle ilgili görevlendirilen memurların biyografilerine, mezar kitabelerine de bakılmalıdır.

Kaynaklar

ATİK, Kubilay: “Çin Kaynaklarında Altınordu Hanlığı ve Cuçi Ulusu”, *Cri-mean Historical Review*, No: 1, Kazan-Bahçesaray 2016.

ATWOOD, Christopher P.: “Validation by Holiness or Sovereignty: Religious Toleration as Political Theology in the Mongol World Empire of the Thirteenth Century”, *The International History Review*, Cilt: XXVI, Sayı: 2, 2004.

BRETSCHIEDER, E.: “Moğol İmparatorluğu Devri”, çev. K. Yıldırım, *Çin Kaynaklarında Türkistan Şehirleri*, haz. Kürşat Yıldırım, İstanbul 2013.

MA GE: “Zhongxiu Miao Xuebei”, *Quan Yuan Wen*, C. II, 1998.

Meng Da Bei Lu Jiaozhu, 1901 Yılı Shanghai Kütüphanesi Nüshası.

YIHAO, Qiu: “Independent Ruler, Indefinable Role Understanding the History of the Golden Horde from the Perspectives of the Yuan Dynasty”, *Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée*, Sayı: 143, 2018.

Yuan Shi, Zhonghua Shuju, Beijing 1997.

Zolotaya Orda v Istorçnikah, III, Kitayskiye i Mongolskiye Istoçniki, çev. ve notlandıran R.P. Hrapaçevskiy, Moskva 2009.

¹² Mesela bkz. *Zolotaya Orda v Istorçnikah, III, Kitayskiye i Mongolskiye Istoçniki*, çev. ve notlandıran R.P. Hrapaçevskiy, Moskva 2009, s. 27-120. Altın Orda tarihine dair olduğu gerekçesiyle çevrilen ve notlandırılan yaklaşık 100 sayfada Altın Orda'ya dair bir bilgi bulmak pek mümkün değildir.

¹³ Bkz. E. Bretschieder, “Moğol İmparatorluğu Devri”, çev. K. Yıldırım, *Çin Kaynaklarında Türkistan Şehirleri*, haz. Kürşat Yıldırım, İstanbul 2013, s. 198-208.

¹⁴ Kubilay Atik, “Çin Kaynaklarında Altınordu Hanlığı ve Cuçi Ulusu”, *Crimean Historical Review*, No: 1, Kazan-Bahçesaray 2016, s. 11-12.

